

ERNST BLOCH'TA ÜTOPYA VE ÜTOPYANIN İÇKİN ELEŞTİRİSİ: FELAKETLER, SAVAŞLAR, ÇOKLU KRİZLER ÇAĞINDA DİSTOPYALAŞAN BİR ÜTOPYA MI?

UTOPIA IN ERNST BLOCH AND ITS IMMANENT-CRITIQUE: A DYSTOPIAN UTOPIA
IN THE AGE OF CATASTROPHES, WARS, MULTIPLE CRISES?

Ziya DİNÇSOY¹

Özet

Bu çalışma 20. yüzyılın Almanca konuşulan felsefe dünyasının temel filozoflarından biri olan, yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca ele aldığı konuları farklı yönleriyle analiz eden ve umudun filozofu olarak anılan Ernst Bloch'un umut ve ütopya kavramlarına toplum ve politika felsefesi bağlamında odaklanmaktadır. Umut ve ütopya kavramları olumlu anlamlarının yanı sıra olumsuz anlamlar ve imgeler de içermektedir. Bloch, bu olumsuz anlam ve imgelerin farkında olarak kavramların tarihsel önemine vurgu yaparken, eleştirel noktaları da dile getirmektedir. Bu makalede Bloch'un bu iki kavrama olan tutkulu bağlılığı gösterildikten sonra, Bloch'un özeleştirisini olarak okunabilecek vurguları da ele alınmaktadır. Umut ve ütopya kavramlarının tersi yöndeki (*distopya*) bir anlayış için de anlamlı olabileceği ve böylece her iki kavramdan beslenen yeni bir sentezin oluşturulabileceği hem Bloch'un kendi metinleri hem de eleştirileri üzerinden aktarılmaktadır. Böylece felaket, distopya, çoklu kriz, kıyamet kavramlarının sıklıkla kullanıldığı bir dönemde umut ve ütopya kavramlarının bir anlamının kalıp kalmadığı ve bu tartışmalara nasıl müdahil olabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ernst Bloch, umut, ütopya, distopya, politika ve toplum felsefesi

Gönderim Tarihi/Submitted	: 28.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted	: 25.05.2025
Sorumlu Yazar/Corresponding Author	: Ziya DİNÇSOY
E-posta / E-mail	: ziyadincsoy99@gmail.com
Doi	: 10.47124/viraverita.1648518
Atıf / To Cite:	: Dinçsoy, Z. (2025). Ernst Bloch'ta Ütopya ve Ütopya'nın İçkin-Eleştirisini: Felaketler, Savaşlar, Çoklu Krizler Çağında Distopyalaşan Bir Ütopya mı? <i>ViraVerita E-Dergi</i> , sayı:21, 41-65, 10.47124/viraverita.1648518

¹ Dr., Bağımsız araştırmacı. Ankara/TÜRKİYE. (ORCID ID: 0000-00015237-0300).
Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sistematiik Felsefe ve Mantık doktora programı çerçevesinde, Haziran 2024'te savunmasını yaptığım doktora tezinin çeşitli bölümlerini merkeze alarak oluşturulmuştur.

Abstract

This study focuses on the concepts of hope and utopia of Ernst Bloch, one of the main philosophers of the German-speaking philosophical world of the 20th century, who analysed the issues he dealt with in different aspects for more than half a century, and who is known as the philosopher of hope, in the context of social and political philosophy. The concepts of hope and utopia contain negative meanings and images in addition to their positive meanings. While Bloch emphasises the historical importance of the concepts by being aware of these negative meanings and images, he also expresses critical points. In this article, Bloch's passionate devotion to both of these concepts is shown, and then Bloch's emphases, which can be read as his self-criticism, are also discussed. It is conveyed through both Bloch's own texts and his critics that the concepts of hope and utopia can also be meaningful for an understanding in the opposite direction (*dystopia*), and thus a new synthesis that feeds on both concepts can be formed. Thus, in a period when the concepts of catastrophe, dystopia, multiple crises, apocalypse are frequently used, it has been tried to show whether the concepts of hope and utopia have any meaning left, as well as how they can intervene in these discussions.

Keywords: Ernst Bloch, hope, utopia, dystopia, political and social philosophy.

Ernst Bloch'ta Ütopya ve Ütopya'nın İçkin-Eleştirisi: Felaketler, Savaşlar, Çoklu Krizler Çağında Distopyalaşan Bir Ütopya Mı?

GİRİŞ

"Es kommt darauf an, das Hoffen zu lernen."

(Mesele umut etmeyi öğrenmektir.)

(Ernst Bloch, *Umut İlkesi*)

Umut kavramıyla kurduğu ilişkinin yoğunluğundan ve onu felsefenin temel kavramlarından biri haline getirmek için gösterdiği uzun soluklu gayretlerden ötürü 'umudun filozofu' (*Philosoph der Hoffnung*) olarak da sıklıkla anılan Ernst Bloch'un felsefi kavramları ve o kavramları kavrayışları, donmuş bir yapı biçiminde sabitlikte değildir. Onun kavramları bir çeşit 'yoğruluş' halinde ve devinerek anlamını bulmaktadır. Öyle ki ona göre olduğu yerde durmak, betonlaşmak hayatın adeta can damarlarının kuruması gibi bir anlama gelir. Bu yüzden "Hiçbir düş olduğu yerde durmamalıdır, iyi gelmez bu" ("Kein Traeumen darf stehenbleiben, das tut nicht gut") diyerek sabit-durağan-donmuş bir yapıdan ziyade dinamik-hareketli-canlı bir kavrayışın canlılık kaynağı olduğuna, yalnızca bu kavram özelinde değil, genel bir ilke olarak da işaret eder (Bloch, 1968, s.29). Bu onun, umuttan ütopyaya kadar temel politik-toplumsal kavramları kavrayışına dair genel uyarlanabilir bir ilkedir kuşkusuz. Bloch'un 1964 tarihli bir röportajı¹ hem Umut hem de Ütopya kavramına dair uzun yıllara yayılan araştırmalarının ürünü olan eserlerinden sonra gelmesi bakımından oldukça özlü bir aktarımdır. Nitekim Bloch'un geç döneminde yoğunluğu artan röportajları esas olarak bu temel nedenden ötürü, filozofun fikirlerini sistematik bir bütünlükle anlamak bakımından anlamlı ve işlevseldir. Pek çoğu 1961 sonrasına, Batı Almanya/Tübingen dönemine denk gelen bu röportajları, bir çeşit sentez, fikirlerinin bir çeşit damıtılmış hali olarak da görülebilir. Erken dönem eserlerinden geç/olgunluk dönemi eserlerine kadar olan külliyyatın içerisinde şekillenen kavrayış, bu türden derinlikli röportajlarda sarıh bir biçimde açığa çıkmaktadır. Örneğin 1964 yılında Theodor Adorno ile birlikte verdikleri bu röportaj her iki filozofun, baştan sona Umut ve Ütopya kavramından ne anladıklarına, kavrayışlarındaki ortaklıklara ve farklılıklara odaklanır. Bilindiği kadarıyla Bloch'un Adorno ile olan tek müşterek röportajı da budur. Bu röportajın hemen başında ütopya kavramının bugün artık kulak tırmalayan, tamamen olumsuz çağrışımlı bir yapıya indirgenmiş, negatif yüklü ve anlamlı olduğu ifade edilir. Devamında ise bu kavramın

değersizleştirilmiş bir kavrama dönüştüğü temel tespitinden hareketle, bu mevcut negatif yüklü durumların nedenlerine ve ortadan kaldırılma imkânlarına dair bir soru ile bağlanır. Bloch bu soruna ilişkin olarak “...bu değersizleştirmenin çok eski olduğuna inanıyorum. ‘İşte tam bir ütöpik düşünce’ sloganı, küçümseme olarak, ‘bulutlardaki saray’a, tamamlanma imkânından yoksun, ‘hüsnükuruntu’ya, şeyleri sıradan bir anlamda hayal etmeye ve düşlemeye indirgendi” demektedir (Bloch, 1975, s. 59 - Bloch, 2014, s. 68). Hakeza Adorno da bu değersizleştirmenin, negatif çağrışımla eşitleyerek sabitleştirmenin eleştirisiyle “...insanların öznel olarak bilincini yitirdikleri şey, çok basit biçimde, bütünlüğü, tamamen farklı olabilecek bir şey olarak hayal etme yetenekleridir.” diyerek, yitirilen şeyin sadece bir kavramın itibarı değil daha genel bir insani özellik ve toplumsal alana dair başka türlü bir toplumsal-politik ufku kaybı olduğuna vurgu yapmaktadır (2014, s. 69). Röportajın başlığı olarak kullanılan “Etwas fehlt...” bu noksanlık hali bağlamında anlamını adeta kendi bulmaktadır: “Bir şeyler eksik/Eksik bir şeyler var...”. Bu başlığın işaret ettikleri doğrultusunda ortaya çıkan temel sorunlar olarak, ütopya nedir ya da neydi ve nasıl bir değer kaybına uğradı? Bu sorular üzerinde durulmalı, bu durum değerlendirilmelidir.

Bu yazıda, Bloch’un ütopya kavramı ve onu anlama biçimi, “içkin-eleştiri” çerçevesinde ele alınacaktır. Ardından, felaketler, savaşlar ve çoklu krizler kavramsallaştırmaları dolayısıyla günümüzle olan bağlantıları da göz önünde bulundurularak, ütopyanın distopya ile ilişkisi Bloch’un çağdaşı ve eleştirmenlerinin en önde gelenlerinden biri olan Günter Anders aracılığıyla tartışılmaya çalışılacaktır.

Ütopya ve Umut

Bloch-Wörterbuch (BW) (Bloch Sözlüğü) içerisinde “Utopie” (Ütopya) maddesini yazan Peter Zudeick ütopya kavramına hem genel hem de Bloch özelinde gelişim tarihi bakımından bir yaklaşım göstermektedir (2012, s. 633-64). Zudeick’a göre, ütopyanın klasik tanımlarını, yani en genel anlamıyla daha iyinin hayali ya da bir toplumun tasarımı yollarını takip etmekle birlikte, Bloch’ta kavramın kullanımı aynı zamanda, gerçekliğe dair bir imkân düzlemine ve onun da ötesinin düşünülerek geliştirilmesine işaret eder. Tek bir somut durumdan öte bir kurucu esas ilkeye göndermede bulunmaktadır burada. Ek olarak bu kavram, insanın düşünme ve eylemde bulunma konusunda kendisini ve verili dünyayı aşma yeteneğine de vurgu yapar (2012, s. 633-4). Ütopyaları gerçekliğin fantastik ya da “uçarı” aşkınlıkları ve dolayısıyla son derece soyut olarak tanımlayan alışlagelmiş yorumların aksine Bloch, somut ütopya kavramını ütöpik arzuların ve düşünmenin gerçek eğilimlerle olası bağlantılarını vurgulamak için kullanmaktadır. Böylece ütopya ve onunla doğrudan bağlantısı içerisinde “ütopyacı” durumun kendisi de, kapsamlı bir felsefi ilke haline gelir. Bu doğrultuda Zudeick’tan da hareketle Bloch’un ütopya kavrayışının dünyaya dair kurucu bir temel ilke olmasının yanı sıra, adeta bir çeşit *buyruk* olarak işlediği de ifade edilebilir. Frederic Jameson *Ütopya Denen Arzu*

kitabında Bloch'un ütopya kavrayışının ütopya metinleriyle sınırlı olmayan, alanına dair bu ilke koyucu yapısını şu şekilde tanımlamaktadır:

[Bloch] Ütopya'nın tek tek metinlerin toplamından daha fazlası olduğunu bize hatırlatır. Bloch yaşamda ve kültürdeki geleceğe yönelik her şeyi yöneten ve oyunlardan patentli ilaçlara, mitlerden kitle eğlencelerine, ikonografiden teknolojiye, mimariden eros'a, turizmden şakalara ve bilinçaltına kadar her şeyi kapsayan Ütopyacılık bir dürtü olduğunu varsayar(2009, s. 19).

Jameson'ın bu temel kavrayışı, Bloch'un *Umut İlkesi*'nin başlangıç bölümündeki kendi ifadesinden hareketle, kavramı tartışırken ortaya çıkan “ansiklopedi”ye yaraşır içerik zenginliğini tekrar göstermektedir. Bloch en erken dönem çalışmalarından olan *Geist der Utopie (Ütopyanın Ruhu)* çalışmasının sonuna eklediği “Karl Marx, der Tod und die Apokalypse” (Karl Marx, Ölüm ve Kıyamet) bölümünde ütopyayı kısıtlı bir çerçevenin ufkuyla değil geniş bir menzilin ton ve biçimiyle tartışmaktadır. Esas olarak Eski Ahit'teki kıyamet/dünyanın sonu tartışması ile ilgileniyordur kuşkusuz. Ancak bu ilginin menzili tek bir katman ya da sorunla sınırlı değildir. Bloch mevcut verili dünyadan farklı olarak gerçek dünyanın başlangıcının, yalnızca sonda olduğu tezini dolaylı olarak tartışır ve eşzamanlı olarak bu dünyanın doğru ve iyi bir yapıda olmadığına da işaret eder. İlaveten bu dünyanın üstesinden gelinmesi, onun aşılması gerektiğini vurgulayarak devam eder. Bloch'un bu erken dönem eserinde bu üstesinden gelme ile kastedilmekte olan, dolaylı ancak net bir biçimde, kitabın ortaya çıktığı tarihsel-toplumsal dönemde somut bir biçimde, tüm ciddiyetiyle görünür olan sosyalist hareketler ve onların somutlayarak çerçevelediği politik ufuktur. Bunlarla birlikte bu olası kopuşçu/devrimci “son” aynı zamanda olası/mümkün gerçek dünyanın da bir çeşit mutlak başlangıcı olacaktır. Bloch'un da etrafında sıklıkla gezindiği Yeni Ahit'in “kıyamet”i esasında büyük bir değişim ilkesi anlamındadır. Bloch'un kavrayışında bu değişim ve altüst oluş halinin (*hercümerç*), eşitleyici bir yeniden başlamanın metaforu olarak da kullanıldığı görülmektedir Bloch'un kavrayışında. Ütopya kavramının içinde olan “yer” (*topos*) böylece altüst edilmekte ve kıyamet ile yer değiştirilerek bir yeni yerin kurulumuna da göndermede bulunmaktadır. Bloch'a göre doğrudan “Ruh, Mesih, kıyamet tüm politika ve kültürün a priori'sidir” (1971, s. 433). Bu altüst olma hali ile birlikte yeni bir dünyanın kurucu taşları da zeminde yerini alabilecektir.

Kuşkusuz her okurun kolaylıkla görebileceği gibi Bloch'un dilinde metaforlar ve birinci anlamlar çoğu zaman iç içe geçmektedir. Bu son aktarım da bu durumun örneklerinden biridir. Ayrıca bu kavram setinin ‘Mesiyanik Marksizm’ denilen ve Bloch-[Walter]Benjamin ile adeta karakterize olan politik-felsefi eğilimin alameti farikası olduğu akılda tutulmalıdır. Bloch kendine özgü ütopya kavrayışını “somut ütopya”² ile açıklığa kavuşturmakta ve diğer kavrayışlardan farklılaştırmaktadır. Bloch

Marksizm ve ütopya arasındaki ilişkinin, pek çok alanda olduğu gibi, mekanikleştirilerek basitleştirilmesi ve birbirinden tamamen yalıtılmış kavramlarmış gibi ele alınmasına sistematik bir biçimde karşı çıkmıştır. Ufkunu hayli geniş tutan bir nazar ile Platon, Aristoteles, Schelling, Hegel, idealizm/materyalizm ya da Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam kaynaklı motifleri ‘malzeme’ olarak işlemekte bir beis görmemektedir. Hatta öyle ki ilkesel olarak reddedilen ya da mesafelenilen çeşitli kaynaklarda bile her zaman yararlı bir şeyler bulmak için titizlikle neredeyse kazı yapan bir ilke ile hareket ettiği de malumdur (Zudeick, 2012, s. 653). Bu nedenle, dolaylı-dolaysız biçimde mümkün olan her alandan sızan özlerle, ütopyanın iyi çekirdeği sabitlenilerek korunmalıdır. Bloch’un iyi çekirdek/nüve/cevher ifadesi ile kastettiği "ütopyanın somut-diyalektik, gerçek eğilimi içinde kavranan Marksizmin yaşayan ütopyası"dır (ibid). Nitekim bu durum Zudeick’a göre, hep bir var olanın ötesini arzulama, mevcut olanı aşma çaba ve eğiliminin toplamı olan ütopyik ufka denk gelir ve "Marksizmin somut ütopyası" da bunun asli düşünsel kaynak gıdaları arasındadır. Bu yüzdendir ki, Bloch'un felsefesinde ütopya da çeşitli farklı anlam katman ve biçimlerinde görülebilecek olan bir kavramdır (2012, s. 654).

Yukarıda kullanılan “somut ütopya” kavrayışına tekrar döndüğünde, BW’un ilgili bölümünde de işaret edildiği üzere Bloch, somut ütopya kavramıyla, soyut olarak ütopyik olan her şeyden, yani ütopyanın gerçekleşme koşulları hakkında endişe duymadan, soyut olarak gerçek olanı, verili olanı aşan, onun üzerinden geçen fikirlerden uzaklaşmak ister. Doğrudan kendi ifadeleriyle "Nesnel belirlenmişlik olarak somut ütopya, somut fragmanı nesnel belirlenmişlik olarak varsayar ve gerçi elbette neticede aşılabacak bir şey olmakla birlikte [süreçe] dahil eder." (Bloch 2007, s. 276) Aynı zamanda ütopya kavramının içerik ve ufkunu, onun bir edebi tür olması gerçeğini de yadsımaksızın, ancak bunun ötesine de geçerek genişletir. Bloch insanı, hayalleri, fantezileri, verili olandan başkasını düşünme kapasitesine haiz olan ve umutları verili olanın ötesine işaret edebilen ütopyik bir varlık olarak tanımlamaktadır. Ütopyanın taşıyıcısı olabilecek olan sadece bilimsel olarak eğitilmiş ve teknik olarak gelişmiş bilinç değildir -bu noktaları da yadsımadan-, gündelik bilincin ve onunla birlikte kısa anlarda açığa çıkan küçük gündüz düşlerinin kendisi de ilkesel olarak ütopya yeteneğine sahiptir. Yine bir ilke tesis eden bir özlü tanımlamayla Bloch’a göre "İnsan-olmak gerçekten, ütopyaya sahip olmak demektir" ("Menschsein heißt wirklich: Utopie haben") (1964, s. 239). Bloch açısından insan nedir sorusunun yanıtı buradan yapılacak bir çıkarımla, ütopyaya sahip olmak demektir.

Bloch’un umut kavramının nasıl ve hangi düzlemlerde anlam ve karşılıkları olduğunu kavramak için, BW’daki “Hoffnung” (Umut) bölümüne bakmak, kavramın Bloch’un külliyyatı içerisindeki merkezi konumunu doğrudan gösterir. Devamında ise kavramı daha iyi anlamak işaret edilen hususlar dolayısıyla daha mümkün olabilecektir. Sözlük’teki “Umut” maddesini yazan Francesca Vidal’e göre Bloch’ta umut kavramı, genel olarak onun felsefesinin en merkezi teması ve kavramıdır. Bloch bu kavramı merkezi teması haline getirerek felsefileştirmiş, toplum-politika felsefesinin asli başlıklarından

biri yapmıştır. Bloch'un hareket ettiği temel noktalardan biri felsefi antropolojidir. Çünkü insanın ne olduğu sorusuna yönelmesi ve bir tür olarak insanın ne/neyi umut edebileceği sorusuna da odaklanmasını beraberinde getirmiştir. İnsan mevcut olandan daha iyisini oluşturmak için çabalar, ki bu süreç ve eylem aynı zamanda bilişsel bir eylemdir. Bu bağlamda doğrudan Vidal'in aktarımına göre, insani kapasiteler dahilinde olmak üzere "korku da öngöründe bulunabilse bile, bu yalnızca bir duygulanımdır, Umut ise her şeyden önce bilişsel bir yönlendirme ve aktif olma eylemidir" (Vidal, 2012, s. 190-91). Bloch'un felsefi sisteminde, umut ve umut etme kapasitesi aracılığıyla insanın dünyayla bir süreç içinde olduğu netleşir. Nitekim Vidal'e göre, Bloch için umut, tıpkı ütopya'ya sahip olma özelliğe ve kapasitesi gibi, her zaman insanın özü olmuştur. Bu insani öz, farklı tarihsel moment ve biçimlerde sahneye çıkar ve "insanlığın umut ansiklopedisi" olarak tasarlanan *Umut İlkesi*'nin hacimsel zenginliği de buna delalet eder. İfade edilen içeriksel hacim zenginliği umut kavramının çok geniş bir anlam yelpazesini kapsamaktadır. Kavramın psikolojik, tarihsel-felsefi ve teolojik olarak yorumlanma veçheleri Bloch'ta görülebilmektedir. Vidal *BW*'un anılan maddesinde, Bloch'a gelmeden önce felsefi tarihsel bir seyirle, Platon ve Aristoteles'ten Orta Çağlar felsefesine ve oradan da modern felsefeye değin felsefe tarihinde kavramın izini sürmekte, doğrudan ya da dolaylı olarak gelebileceği karşılıkları taramaktadır. Bu da Bloch'un beslendiği asli kaynaklardan birini daha açıklıkla göstermektedir. Vidal'e göre Ernst Bloch'un felsefesinde umut, insanın ve bir bütün olarak varlığın gelecekle olan çift yönlü ilişkisinde görülmektedir. Bu nedenledir ki Bloch'un umut kavrayışı tarihsel seyir içerisinde görülebilen çeşitli örneklerden farklılaşmakta ve diyalektik-materyalist bir şekilde kavranan bir kavram olarak ortaya konmaktadır (2012, s. 195-209).

Umut İlkesi'nde umut, hem konu hem de gelecek ufku açısından geniş bir şekilde geliştirilmiştir. Umut başlı başına bir gelecek sorunudur. Bloch, umut teriminin günlük yaşamda, felsefede, sosyolojide ve teolojide kullanımı arasında ayırım yapmaz, ancak bireysel umut eylemleri haklı umut açısından farklılık gösterse bile umut etmek genel bir insan özelliği olduğundan benzerlikler ve bağlantılar görür (Vidal, 2012, s.197). Öte yandan o umut temasını can alıcı bir felsefi-antropolojik soru haline getirir. Tıpkı umut etme kapasitesiyle insan olma arasında derin bir bağ kurduğu gibi, aynı ilişkiyi ütopya için de düşünmektedir. "Ütopya işlevi" bir hayal ürünü, bir filozofun sabit fikri olmadığı gerçeği, Bloch'un umut ilkesine odaklanan ve "ütopya'ya sahip olmanın" ne anlama gelebileceğini ansiklopedik bir bolluk içinde genişlettiği ustalık eseri (*UI*) çalışmasında detaylı olarak açıklığa kavuşturmaya çalıştığı temel odaklardandır. İyi bilindiği üzere Bloch'çu anlamdaki bu insani uğraş, salt dileklerden, fantezilerden, insanların kendilerini güzel bir dünyada hayal ettikleri *küçük gündüz düş*lerinden başlayarak, daha iyi bir dünyanın planlanmış tasarımlarına, arzulu kimlik imgelerine kadar uzanır (Zudeick, 2012, s. 654-5). Bloch bu uzun erimli uğraş içerisinde ütopyaların nasıl bir anlam ve yeri olduğunu şöyle tariflemektedir: "Uzun bir süre boyunca ütopyalar, münhasıran

toplumsal ütopyalar, daha iyi bir hayatın düşleri olarak göründüler ortalıkta. ... 'Optima res publica', yani en iyi devlet, Thomas More tarafından bir hedef olarak koyulmuştur" (1975, s. 62; 2014, s. 70). Bu bakışın devamı mahiyetinde ütopyaların tarihsel olarak oluşum seyrinin izini sürerken Bloch kenarda kalmış ancak önemli gördüğü bir noktayı da öne çıkarmaktadır:

Yine ütopyaların en azından unutmamamız gereken çok daha eski bir düzeyi vardır: peri masalları. Peri masalları, yalnızca toplumsal ütopya, başka bir deyişle daha iyi hayat ve adalet ütopyasıyla dolu olmakla kalmayıp -aynı zamanda özellikle daha çok Doğu'ya özgü peri masallarında- teknolojik ütopyayla da doludur.ütopyanın içeriği toplumsal duruma göre değişir (2014, s. 71).

Bloch burada diğer temel kavramlarında olduğu üzere, ütopyanın da sabit bir içeriğe sahip olmaktan ziyade, içerisinde yer aldığı tarihsel-politik-toplumsal ilişkiler ağıyla şekillenen bir yapıda olduğuna vurgu yapmaktadır. Yine devamında ütopyaların somut yanlarının, gerçekçi içeriklerinin de ilgili bağlamda şekillendiğine değinmektedir. Doğrudan Bloch'un ifadeleriyle:

...insan, hayatını kazanma özgürlüğüne sahip olup da hayatını kazanma zorunluluğundan özgürleşemediğinden, Brecht'in şu kısa cümlesinde özetlenen, ütopyanın belirleyici dürtüsünü oluşturan umutla yüklü şüphe kendini dayatır: 'Bir şeyler eksik'. Mahagonny'deki bu söz, Brecht'in bütün yazdıkları içerisindeki en derin sözlerden biridir ve üç sözcükten ibarettir. Şimdi, bu 'bir şey' nedir? Eğer bu eksik olanın bir resminin çizilmesine izin verilmemişse, o halde onu varolma sürecindeki şekliyle resmedeceğim. ...eski bir köylü özdeyişinde bir başka imge bulabiliriz: 'Mide boşken dans edilmez³'. İnsanlar önce midelerini dolduracaklar ve ondan sonra dans edebileceklerdir. ... Ancak tüm konuklar masaya oturduklarında, Mesih, İsa gelebilecektir⁴ (2014, s. 83)

Yukarıdaki işaret edilen "kıyamet" kavrayışının esasında pratik olarak büyük bir altüst oluş biçiminde "toplumsal devrim" anlamına gelmesi örneğinde de görüldüğü üzere Bloch, bu tarz dilsel oyunları tutkuyla yapmaktadır. Buradaki *Mesih İsa*'nın gelmesi vurgusu ise -birinci anlamını da silikleştirmeden- bir tamamlanma, bir kemale erme, uygun koşulların oluşturulabilmiş olması gibi anlamlara gelmektedir. Bloch'un kavramsal set dünyasında Mesih kavramı kuşkusuz birinci anlamıyla Yahudi/Hristiyan/İslam teolojisine yönelen bazı çağrışımlar ve göndermeler yapmaktadır. Ancak doğrudan görünen birinci anlam katmanının ötesine geçildiğinde, Bloch ve Walter Benjamin gibi "Mesianik Marksist" filozoflar açısından, birinci katman tamamen yadsınarak bir kenara atılamasa bile, en azından başka katmanlar da olduğu ifade edilmelidir. Kuşkusuz hangisinin merkezi olduğunu belirlemek her zaman kolay değildir. Tam da bu hususa ilişkin olarak Daniel Bensaid özgün bir kavrayış ortaya koymaktadır ve dinler tarihi arka planı olan kavramlarla, somut politik-toplumsal kavramları keşistirmeye dair vurgusunu şu şekilde yapmaktadır:

Mesianik akıl ütöpik bir gelenekten ziyade peygamberlik geleneğiyle bağlantılıdır. Sekülerleşmiş ütopya, umut her zaman belirsizlikten muaf değildir. Spinoza'ya göre

umudun korkudan çok teslimiyeti doğurduğunu hatırlamak yeterlidir. Kehanet, yalnızca duyurulduğu gerçeğinden hareketle, geleceği değiştirerek kendi tehditlerini etkisiz hale getirebilir. Söylemin şimdisi öngörünün koşuluna hakimdir (2016, s. 48)⁵.

Somuttan Temkinliliğe

Bloch somut ütopya kavramsallaştırması ile hem kendinden önceki geleneklerle arasına bir sınır çizmekte hem de bir yandan onları da içerdiğine işaret etmektedir. Ütopya kavramına ilişkin olarak başlıkta kullanılan “içkin eleştiri” ile kastedilmekte olan, onun felsefi sisteminde pratik olarak gösterilen bu perspektiftir. Nitekim Bloch'un somut ütopya için *Umut İlkesi*'sinde verdiği şu tanımlama bu bağlamda anlamını daha iyi bulmaktadır. Bloch'a göre:

Gerçeklik tümüyle belirlenerek nihayete ermiş bir gerçek olmadığı müddetçe, yaratıma-gelişime henüz kapanmamış yeni çekirdekler veya yeni alanları barındırdığı müddetçe, salt fiili gerçeklik, ütopya karşı mutlak bir itiraza temel oluşturamaz. Kötü ütopyalara, yani soyutluğa sapan, kötü dolayımlanmış karşı itiraz çıkabilir; ancak tam da somut ütopyanın süreçsel gerçekliği içinde, temasa uygun bir şey vardır, dolayımlanmış Novum'dur bu. Ondan kopartılıp alınmış, şeyleştirilmiş mutlaklaştırılmış bir olgusal değil ama ancak bu süreçsel gerçeklik, ütopik düşlere nizam verebilir veya onları salt illüzyon derekesine düşürebilir (2007, s. 246).

Kötü ütopya ve soyutluk Bloch'un uzak durarak kaçındığı bir kavrayış durumuna denk gelmektedir. Aynı zamanda somut ütopya, anılan türden bir kemala erme olarak karşılaşılan sürecin tamamlanma halini de kapsar. Bloch'a göre "somut ütopya her gerçekliğin ufkundadır; reel imkân açık diyalektik eğilimleri, [süreçte] saklı olanlar çevreler son noktaya dek. Bunlarla kaplanmış, kadim bir gerçekçilikle, tamamlanmamış maddenin tamamlanmamış hareketi - ve hareket, derin Aristoteles sözüyle, “tamamlanmamış Entelechie”dir (2007, s. 278). Bu da bütün bir Bloch felsefesinin en belirgin özelliklerinden olan, süreçle ve sürecin içerisinde aktif olarak eyleme özelliği ile ilgilidir kuşkusuz. Bloch somut ütopya ve onun diğer kavrayışlardan temeldeki farkını ortaya koyan karakteristiklerden birini açıklarken konuyu şu şekilde detaylandırmaktadır:

Somut ütopya için mesele, tarihsel hareketin kendisinde saklı bulunan davanın düşünüyü iyi anlamaktır. Süreçle dolayımlanmış bir ütopya olarak, halihazır toplumun bağrında zaten oluşmuş bulunan biçim ve içerikleri bağlarından kurtarmaktır onun meselesi. Artık soyutluktan çıkmış bu anlamıyla ütopya, İyî'nin gerçekçi öngörücü tasavvuruyla aynı şeydir; bunu açıklığa kavuşturmuş olmalıyız. Süreçsel-somut ütopya, gerçekliğin Marksist idrakinin iki temel unsurundadır. Vadesi gelmiş olanın engellenişindeki gerilim olarak Eğilim'de ve dünyadaki henüz gerçekleşmemiş nesnel-reel imkânların muadili olarak Gizlilik'te. Dolayımlanmış maviliğe bunca yatırım yapılan her yerde, önkoşul ütopik zemindir; o olmasa, hiçbir değer yaratılamazdı. Daha iyi, daha yüksek, daha dolu yaşama dair her düş, insanın bulmacası bir şekilde yalnızlaştığı, kendi dar iç adacığına kısıldı. Ama Henüz Gelmemiş Olana dair bir büyük kanaat ve yönelim tüm dünyada kol gezmektedir:

somut ütopya bu eğilimin en önemli teori-pratiğidir. Mantıken, ütöpik yönelim ne salt iç düş adacığıyla sınırlıdır, ne de iyi toplum tasarımıının sorunlarıyla (2007, s. 749).

Bu kavrayış ve tanımlamalar Bloch'un klasik ütopyalarda gördüğü ve onları kapsayarak kendi sisteminin içerisine yerleştirdiği veçheleri çeşitli yönleriyle göstermektedir. Bloch'a göre kısa ancak belirleyici derecede iyi bir tanımla "Ütopyanın esas işlevi, varolanın eleştirilmesidir" (1975, s. 69 / 2014, s. 79). Yukarıda aktarılan 1964 tarihli ortak röportajda Adorno tarafından ifade edildiği biçimiyle: "...sahte [yanlış] olan şeyin ne olduğunu kesin biçimde biliriz. İşte, bize ütopyanın verildiği tek form gerçekte budur" da eleştiri ile biçimlenme ve esas olarak bu form ile kendini gösterme özelliğini belirgin kılmaktadır (2014, s. 69). Tek tek en erken dönemden geç dönemlere değin, ütopya metinlerinin yapı, kurgu ve anlam analizini yapmak mümkündür. Ancak ütopya fikrine dair bir genel ilke varsa eğer, o ilke mevcut olanlara dair eleştiri özelliği ile kendini bulur. Ütopya diye bir kaygının olması için her şeyden önce verili olanlara dair bir memnuniyetsizlik ve mevcut olandan farklı olanın arayışı gerekmektedir. Bloch yukarıda işaret edilen 1964 tarihli röportajı boyunca bu işlevi belirgin bir biçimde öne çıkarmakta, Hegel'in, ama daha çok Marx'ın özellikle şablon, model, reçete veya formül sunmadıklarını, ancak eleştiri ile ütopyanın ufkunu kesitirdiklerini vurgulamaktadır. Bloch'a göre çalışmanın sancılarının ve acı altında ezilen hiçbir insanın olmadığı bir durumun inşası olarak toplumsal ütopyalar, bir nevi haysiyetle ütöpik kavrayışın esaslı merkezi ilişkisini de gözler önüne serer. Toplumsal hayatın işleyişi içerisinde farklı neden ve durumlardan ötürü küçümsenmiş, haysiyetsizleştirilmiş, hakir görülmüş ve onuru kırılmış insanlıktan kurtulma/kurtuluş/özgürleşme, Marx'ın da erken dönemlerinden itibaren sıklıkla vurguladığı türden, negatif, eziyet altındaki insanlık durumlarıdır. Burada varılmak istenilen nokta, Marx'ın ya da genel olarak Marksizmin ütöpik düşünce ile arasında keskin bir fark olduğu ve bu farkın kapanmayacak kadar büyük olduğu yönündeki yüzeysel okuma ile girilen tartışmadır kuşkusuz. Bloch hem Marx'a hem de Marksizme yönelik bu ithamı kabul etmemekte, bunun kökten yanlış bir kavrayış olduğunu ifade etmektedir. Doğrudan kendi cümleleriyle ve kuşkusuz ki görece sert bir tonda şöyle demektedir Bloch:

İnsanlar tamamen farklı bir tarihsel durumda Marx'ın ifadelerini literal bir anlamda sadece sindirmeden kustukları için, bundan doğan sonuçlar korkunç olmuştur. Herhangi bir pozitivizm türüne sapmadan, bir dedektif gibi davranmak, her bir durumun ne olduğunun izini sürmek ve onu açığa çıkarmak Marksist bakış açısından kesinlikle zorunludur. Bunu yaparak, her şeyi yoluna koyabiliriz, ama şu diğer şeyi, yani ütopyayı da unutmamalıyız. Çünkü bu çabanın amacı teknokrasi kurmak değildir (1975, s. 73 / 2014, s. 82).

Buradan anlaşılabilceği üzere Blochçu bir bakışla, her şeyden önce ütopya kavramının kaybettirilen itibarı özellikle tekrar iade edilmelidir. Bloch bu kavramı, "Wo Gefahr ist, wächst das Rettende auch" (Tehlike olan yerde kurtuluş da açığa çıkar) dizesinde görülebileceği gibi, Hölderlin'den

doğrudan alıntılanmış ve ondan beslenerek “Karamsarlığın Gayrimeşruluğu/ Haksızlığı” başlıklı yazısına şu şekilde başlamıştır: "Tehlikenin olduğu yerde kurtuluş da açığa çıkar; ama tersi de vardır, kurtuluşun olduğu yerde tehlike de artıyor/açığa çıkıyor."⁶ Bunun yanı sıra ütopya ve umut etrafında şekillenen topyekün bir kurtuluşa dair çizdiği çerçeve ve bu yönde yaptığı vurgu, ihtiyatlılık durumunu elden bırakmamak ve gerçekçi olmak/kalmak gerekliliği yönünde esaslı bir uyarı olarak görülebilir. Bloch'un bu çalışmada kısmen değinilen mümkünlük/imkânlılık kavramına dair, çeşitli verili yapıda saklı imkânların tehlike anlarında da ortaya çıktığı vurgusu önemlidir. Kıyamet ya da Mesih metaforları da yine bu bağlam içerisinde okunursa anlamını daha iyi bulacaktır kuşkusuz. Nitekim Bloch aynı metinde “ucuz iyimserlik” (*billiger Optimismus*) ile de farklı bir kavrayışı olduğuna vurgu yapar. Zira otomatizm ve onun etki ettiği şematizm Bloch jargonunda kuşkusuz büyük ölümcül günahların başlarında gelmektedir.

Bloch geç dönemine denk gelen (1970) bir tarihte verdiği röportajda, ütopya kavramının yalnızca felsefi bir kavram değil aynı zamanda Marksist bir ilke/kategori olduğunu da ifade etmiştir (Bloch, 1978, s. 121-2). Bu tespitten hareketle, kavramın bir kategori durumuna gelmiş olması özelliği itibarıyla hem politika hem toplum felsefesinin ana problem odaklarından biri olduğunu dile getirir. Kategori dendiği zaman bu alanın kurucu ismi Aristoteles'in akla gelmemesi elbette zordur. Her ne kadar doğrudan bağlantı kurmak kolay olmasa da, ütopya ile bu düşünsel bağlantıyı kurmak esasında dolaylı olarak mümkündür. Ütopyanın Blochçu kavrayışında *Möglichkeit* (Mümkünlük) kavramının gelişim ve oluşum tarihinin Aristotelesçi kökleri vardır denilebilir. Gerek umut gerekse de ütopya kavramları Aristoteles'in sisteminde modern anlamıyla belirgin bir konuma sahip değilse bile - Yunanlıların düşünce dünyasında böylesi bir kavram olduğu dahi belirsiz gibi görünmektedir-, bir ana kategori olarak imkân/mümkünlük kategorisi ile umut kavramının doğrudan bağı ile Bloch, bu iki kavramın felsefi kaynakları arasında çok açık bir biçimde Aristoteles'i de görmektedir. Aristoteles'in felsefi sistemindeki Yunanca özgün halleriyle *dynamis* (δύναμις) ve *energeia* (ἐνέργεια) kavramlarını Bloch, her iki kavramın oluşum ve gelişimine ilişkin olarak güçlü ve asli dayanakları arasında saymaktadır. Bu kaynaklık etme, umut ve ütopya kavramlarının, yakın-modern dönemlerle apaçık olan köklerini gösteriyor olmasının yanı sıra, uzak geçmişte izlerini nüve halinde bile olsa sürmenin de imkânını gösterir. Bir şeyin henüz oluşmadığı, ancak o şeyi oluşturabilme kudretini içerisinde “imkân” olarak bulundurduğu fikri kuşkusuz ki Aristoteles sisteminde mevcuttur. Bloch'un bu anlamda Aristoteles'in Yirminci Yüzyıl'daki büyük tilmizlerinden biri olduğunu söylemek de zorlama bir yorum değildir. Zira insan olmak Bloch'a göre umut etme ve ütopya sahibi olma ile karakterize olur. Bunlar insanın adeta *özsel* çekirdekleridir. Nitekim *BW*'ta *Möglichkeit* maddesini yazan Werner Jung da anılan türden bir felsefe tarihi dedektifliği yaparak Bloch'un Mümkünlük kavrayışının Aristotelesçi kaynaklarının peşine düşmekte ve ona kaynaklık eden noktaları açıklığa kavuşturmaktadır (2012, s. 302-

305). Möglichkeit (Mümkünlük) kategorisi somut verilere ilişkin bir analiz olarak görülmektedir. Bloch *U'*sinde ayrıntılı olarak ütopya düşünürlerinin kendi çağları bağlamında övgüye müstahak olduklarını belirttikten sonra kendisinin neden farklı bir kavrayışı olduğunu, Marx'ı da merkeze alarak şöyle açıklamaktadır:

Dünyayı iyileştirmenin duygusal ve soyut biçiminin işi bitmiştir, onun yerini gerçek eğilimlere dayanan eğitilmiş çalışma almıştır. Hâlihazır sefaletle ağlanıp kalınmaz, sefaletin ve sebeplerinin bilincine varıldığında, o kendisinin esastan aşılmasını sağlayacak bir devrimci bir güç olarak görünür. Keza Marx, kendi öznel infialine asla bir öznel etken olarak görünme ve böylece sahiden mevcut bulunan devrimci etkenleri yanıltma iznini vermemiştir. Hiçbir zaman, Owen ve Proudhon'un, Rodbertus veya hele Lasalle'ın yaptığı gibi, "işçiler kapitalist toplumda adaletsiz bir ücret alıyorlar, bunun için ücretlerin adaletli olduğu yeni bir toplum yaratılmalıdır" diye öğretmemiştir. Marx'ın keşfettiği zorunluluk, ona yaklaştırılan ahlâkî talepten bütünüyle farklıdır. O zorunluluk bizzat kapitalist toplumun ekonomiye içkin görünüşlerinde saklıdır ve bu toplumu ancak kendi içkin diyalektiğiyle çökeceği anlamına gelir. Çöküşün öznel etkeni, kapitalist toplumun kendi çelişkisi olarak ürettiği ve bir çelişki olarak kendisinin bilincine varan proletaryada saklıdır. Çöküşün nesnel etkeni, sermayenin birikim ve yoğunlaşmasında, tekelleşmede, kolektif üretim tarzında erişilmişken özel temellük biçiminin muhafaza ediliyor olmasından kaynaklanan aşırı üretim krizinde saklıdır. İçkin iktisat eleştirisinin sunduğu bu yeni esaslar, eski ütopyalarda neredeyse hiç yoktur ve Marx'a mahsustur (2007, s. 745-6).

Bu noktada denilebilir ki Bloch'un kavrayışı, esas olarak ütopya kavramının gelişim tarihindeki momentler arasında varolan ayrımı vurgulayarak ve onları yadsımadan kapsamak gibi bir özellik ile de belirgin hale gelmektedir. Ütopya kavramına genel bir bakıştan sonra, ifade etmek gerekir ki Bloch umut kavramının sonunda vurgulandığı üzere, mevcut dünyada zaten olan ya da yakın bir gelecekte olabilecek olan bir felaket/kıyamet durumunun da farkındadır. "Uçarı" türden gerçeklikten kopmuş bir ütopya ve umut kavrayışı yoktur. Gerçekçi bir biçimde idrak etme halinin en önemli göstergesi, kendi sisteminde bu kavramlara ilişkin olarak yaptığı detaylandırıcı ayrım noktalarıdır. Özellikle *Atheismus im Christentum* (*Hristiyanlık'taki Ateizm/HA*) eserinin son bölümleri bu farkında olmaya vurgular yapar. Bloch, onun en güçlü eleştirmenlerinden biri olan Günter Anders'in (1982) çoğu zaman dolaylı nadiren ise doğrudan işaret ederek ifade ettiği türden saf, adeta meslek ehli olarak bir "umucu"⁷ (Hoffer) değildir kuşkusuz.

Yadsınmasının gerçekçi bir yaklaşım olamayacağı, bütün problemlerin belki de en büyüğü ve denilebilir ki kaynaktaki esas kök-problem olarak kapitalizm tarafından çerçevelenen ekoloji/iklim odaklı kriz başta olmak üzere, Alex Callinicos'un (2014) ifadesiyle sistemik çoklu krizlerin⁸ ortasında olunan bir tarihsel dönemde, ütopya ya da umut hakkında konuşmak yersiz ve hatta zamansız bir tartışma gibi görünebilir ilk bakışta. Ancak diğer yandan *HA* çalışmasında Bloch açıkça "Oysa dünyada besbelli ki hala en iyiye yönelmeyi mümkün kılacak ütöpic potansiyel bol bol mevcuttur, yenilgiye

uğratılmamış bir negatiften bu ütopyalara imkânlar akar durur" (2013, s. 401) diyerek, krizlerin ortasında dahi olası somut imkânlara işaret etmektedir. Yukarıda aktarılan Hölderlin dizesinde olduğu gibi, tehlikenin olduğu yerde ondan kurtulma imkânı da belirir. Bu cümlede ifade edilen ve Bloch'un bütün külliyatı boyunca tepkiyle kasten uzak durduğu açıklama tarzı, onun işaret ettiği istikamete yönelik aktüel bir analiz olarak Michael Heinrich'in kapitalizme ve onun çerçevelediği toplumsal ilişkilere dair eleştirisinde şu biçimde görülebilmektedir:

Tarihsel olarak emsalsiz bir maddi zenginlik söz konusu iken, gerek üçüncü dünya olarak adlandırılan ülkelerde, gerekse de gelişmiş ülkelerdeki krizler, işsizlik ve küresel kapitalizmin yarattığı toplumsal tahribat düşünüldüğünde; artık yerel olarak yaşanmayan aksine bir bütün olarak gezegeni etkileyen kapitalist üretimin neden olduğu, yaşamın doğal temellerinin yıkımı göz önüne alındığında (iklim değişikliği gibi); "demokratik" burjuva devletlerinden kaynaklanan ya da onlar tarafından desteklenen bitmeyen savaşlar hesaba katıldığında, komünist topluma ulaşmak ne denli zor olursa olsun, kapitalizmi ortadan kaldırmak ve yerine 'özgürce bir araya gelmiş insanların birliğini' kurmak için yeterince iyi neden söz konusudur (2017, s. 259).

Bu verili durum da yukarıda ifade edildiği türden mevcut olanın eleştirisi olarak tariflenen ütopya fikri ile perçinlenmektedir. Ancak bunun yanı sıra, öyle ki gelinen nokta/vaziyet itibarıyla yalnızca ütopya'yı değil artık distopya'yı⁹ konuşmak gerektiğine dair yeteri kadar gösterge olmadığını söylemek de oldukça zor görünmektedir. Ütopya kavramının olası yeni içeriğinde de distopya kendine yer edinebilecektir. Ya da en azından Bloch'ta ve ondan mülhem Blochçu bir kavrayışla ütopya'yı bugün (yeniden) düşünürken, eşzamanlı olarak distopya'yı da akılda tutmak adeta bir zorunluluk olarak görülmektedir. Dünyanın sonunu düşünmek 'yaygınlığı'na rağmen, onu çerçeveleyen ekonomik-toplumsal ilişkiler bütünü olarak kapitalizmin sonunu düşünmek konusunda gösterilemeyen ataklık da elbette konu edilebilir bir noktadır. Bu Bloch'un takip etmekte tereddüt etmeyeceği bir bakış olurdu kuşkusuz. Dünyanın sonunu sıklıkla düşünebiliyoruz -özellikle edebiyat ve onunla bağlantılı olarak sinema ürünleri üzerinden-, ancak neden kapitalizmin sonunu düşünmek ya hiç ya da daha az rastlanan bir durum olarak karşımıza çıkıyor¹⁰. Yazının başında aktarılan röportajda da soru olarak yöneltildiği üzere, ütopya genel bir itibar kaybı yaşamıştır. Ütopya kavramına ilişkin olarak bir çeşit "iade-i itibar" olacaksa eğer, bu iade edilmiş itibarın içerisinde bir biçimiyle bir yeni ufuk olarak kapitalizmin sonu kavrayışının da olması gerekmektedir denilebilir. Oscar Wilde bir çalışmasında bu olası tasavvura harita metaforu üzerinden işaret eder: "Ütopya'yı içermeyen bir dünya haritası, bakmaya bile değmezdir."¹¹ Böylece Wilde bu kavramı başka bir düzleme taşıma niyetinde olduğunu gösterir ve Wilde'a göre Bloch'tan mülhem bir bakış açısıyla, iade edilecek itibar bir harita işaretinden de öte, haritaya ruhunu katan bir mihenk taşı da olmalıdır.

Distopyayı (da) Kapsayan Bir Ütopyanın Tahayyülü

Kısa bir zaman öncesine kadar “distopik” olarak görülmesi şaşırtıcı olmayacak olan durumların, normalleştirilmesinin yanı sıra, adeta merkezileşerek alelade bir norm haline geldiği bir dünyanın düşünsel ikliminde “ütopik” etiketinin negatif çağrışımlarının hiçbir rasyonel zemini görünmemektedir¹². Distopik dünya ütopik olanın ufkunu itibarsızlaştırarak verili distopikliğini bastırmaya çalışmaktadır denilebilir. Bloch’un çalışmaları her şeyden önce verili olanın radikal bir eleştirisi olması özelliği itibarıyla ütopik olana yeniden bir itibar verme gayreti olduğu kadar distopik olanın üzerindeki örtüyü kaldırarak onu adeta teşhir etmeyi de kolaylaştıran bir güce ve özelliğe sahiptir. Bu bağlamda bakıldığında, doğal afet anlamında olmayanlar imlemesiyle “felaket”ler çağında ya da onlarla çerçevelenmiş bir çağda/dönemde bir umut ya da iyimserlik imkânı var mıdır sorusu kolaylıkla bir kenara bırakılabilecek basitlikte bir soru değildir kuşkusuz. Nitekim bu alanın/kavramların belki de kurucu filozoflarından olan Günter Anders, özellikle insanlığın atom bombası gibi, düşünülmesi güç olan bir şeyi de pratik olarak yaşamak zorunda kalmasından sonra, kendini kararlı ve şedit bir biçimde iyimserliğin ve umudun karşısında konumlamaktadır. Ayrıca bunun doğru olan yol ve yöntem olduğunu da güçlü bir tonda vurgular. Ancak ifade edilmesi gerekir ki, Bloch da bu durumun açıkça farkındadır. Tarihsel somut deneyim ve yükleri basitçe yadsıyor ya da hiç görmüyor değildir. Bloch’un ortodoksi çerçevesinde Hristiyan teolojisi sabitliğindeki “umut”tan farkını hem *Uİ1* ve *Uİ2*’de (*Umut İlkesi*, 2.cilt) hem de *HA*’da sistematik olarak ortaya koymuş olduğu görülebilmektedir. Bloch bu durumun, kapitalizmin gelişme tarihine içkin bir yapısının olduğunu, yani kapitalizmin en başından itibaren bir çeşit “felaket kapitalizmi” durumu olmasının yanı sıra, en iddialı distopyalara yaraşır türden bir distopik dünya kurduğunun kuşkusuz ki farkındadır. Nitekim bunu *Uİ2*’de şöyle ifade eder: “Eine dämonische Welt ging auf, jenes bis ins Letzte genaue Anti-Schlaraffenland, das die Kapitalisten brauchen, um sich ihre eigene relative Schlaraffia zu bereiten ([Kapitalizm] Kapitalistlerin kendi görece harikalar diyarını yaratmak için ihtiyaç duydukları, tam bir anti-harikalar diyarı olan, şeytani bir dünya, olarak yükseliyordu) (Bloch, 1979b, s. 1043). Öyle ki “militan iyimserlik” kavramsallaştırması ile naifçe olanından, “reel-imkân”, “henüz-olmamış”, “henüz bilincinde olunmayan” gibi kavramsallaştırmaları ile de umudun ve ütopyanın maddi koşullarla olan ilişkisine işaret ederek, bütünlüklü ve tarihsel kavrayışındaki keskin farkları görünür kılmıştır. Hatta öyle ki Bloch’tan mülhem bir hareket noktasından bakıldığı zaman ütopya bir bakışın içerisinde olması gerekli bir takım ek dolgu malzemelerine kesin bir biçimde ihtiyaç vardır. Bunlar “temkinli iyimserlik” veya “trajik umut” gibi kavramsallaştırmalara da gidebilir bir istikamet olarak görünmektedir. Çünkü Blochçu bir anlamdaki iyimserlik, “temkinli” (ya da ihtiyatlı) olmak zorundadır, çünkü önceden kestirilmesi imkânsız olan bir alana dair bir odağı olduğunu idrakindedir. Yanı sıra “trajik” (ya da bir çeşit melankoli ile çevrelenmiş) bir yapıda olmaya adeta mecburdur. Çünkü bu sürecin sonucunda ne olacağını bilmemenin getirdiği bir müphemlik hali

her zaman mevcuttur. Bloch'un trajik umut ve ütopya olarak tariflediği durumu, ilgili bağlama uyduğu değerlendirilen, çağdaş Alman edebiyatının kurucu isimlerinden Hermann Hesse kendine has üslubuyla bir metninde şu şekilde ifade etmektedir: "...biz geleceği düşlerinde yaşatanlar ağaçları yarınlar için dikeceğiz. Diktiğimiz ağaçlardan pek çoğu yeşerip boy atamayacak belki, pek çok fidan kuruyacak, düşlerimizden pek çoğunun yanılğılar, sapa yollar, başarısız girişimler olduğu görülecek. Varsın öyle olsun!" (2022, s. 55). Hesse'nin çizdiği çerçeve, belirsizlik ve trajiklik ile malul olma durumlarına karşın, her şeye rağmen pratik olarak eylemde bulunma arasındaki çelişkili görünen duruma dair, somut bir aktarım olması itibarıyla Bloch'un felsefi-politik ufkuyla kesişmektedir.

Bloch'un dolaylı biçimlerle ifade ettiği ve bu metin boyunca tekrarlanan bir diğer önemli nokta ise ütopya kavramına, çeşitli nedenlerden ötürü, vurgulandığı üzere yitirdiği itibarını geri kazandırmaktır. Ancak bu geri kazandırma kuşkusuz geçmişin ya da geçmiştekinin olduğu haliyle tekrar geriye çağrılması şeklinde olmayacaktır. Eğer ütopya kavramından bir model, bir şablon ya da tarif gibi bir işaret etme anlaşılabilecekse, bunun geri çağrılmasının pek kolay olacağı ifade edilebilir. Ancak aranmakta olan "olmayan-yer" ifadesinde saklı olan, mevcut olandan, mevcut olanın dayattığı "realite"den başka bir türlü olan bir yer ise, bu noktanın canlı bir şekilde bugüne tekrar çağrılabilir güçlü içerimleri olduğu söylenebilir. Bu noktada Blochçu bir müdahale ile kavrama itibarını kazandırmak demek aynı zamanda onun eski halini aşmak demektir kuşkusuz¹³. Kavramın yeniden oluşumunda bu tarz bir güncellenmiş içerikle kendini uyarlaması beklenebilir. Kaldığı yerde donuk bir yapı olarak durmayan, yeniden ve canlı bir şekilde toplumsal alana girebilecek bir müdahale için böylesi bir işleve sahip olma kaçınılmaz olarak olması gereken bir veçhe olarak görülmektedir elbette.

Bu doğrultuda distopyayı ve distopik negatif ufku da kapsayarak içeren türden bir öz-eleştirel yaklaşım da, merkezi olarak Günter Anders'in müdahalelerinin şekillendirdiği tondaki eleştirilerin ardından bir kenara atılması kolay olmayan argümanları içerisinde barındırmaktadır. Tekniğin imkânları sonucunda ortaya çıkan atom bombasının milyonlarca insanın yaşadığı şehirlerin üzerine atılması konusunda tereddüt gösterilmemesinin ardından Anders'in bu noktayı kerteriz olarak yazdıkları yeni bir ufka dair adeta bir pusula niteliğindedir. Kuşkusuz Anders'in yazdıklarında, hem iki Dünya Savaşı sonrası dönemin hem de onunla bağlantılı olarak Soğuk Savaş atmosferinin genel ruh halinin, yani bir nükleer savaş üzerinden topyekûn bir felaketle, kelimenin gerçek anlamıyla apokaliptik bir durumla sonuçlanabilecek ihtimalin, iki farklı buton kadar uzakta olmasının da etkisi vardır. Yirminci yüzyıl'ın özellikle ikinci yarısında¹⁴ -ki Anders'in eserlerinin kökleri de aynı döneme denk gelir- en başta edebiyat alanı olmak üzere, farklı alanlarda yapılan çalışmalar bu distopik, apokaliptik, insanlığın/dünyanın sonu ya da kıyamet senaryosu durumlarına işaret etmektedir. Bunların bazıları edebi eserler olarak 'kurgu' kategorisinde olsa da ifade edildiği üzere nükleer imha riski saf bir kuruntudan fazlası olarak, çok daha gerçek/yakın bir risk-ihtimal olarak ortada görünmektedir. Dahası

bir bütün olarak kapitalizmin “normal” olarak adeta sürekli kan emen [bir] vampir¹⁵ saldırganlığı sonucu gelmez bir iştahla kan emme arzusunun bu dünyanın yok olması durumu riskiyle olan bağlantısını kurmak zor bir durum değildir. Hatta öyle ki bu sonsuz arzu, çeşitli biçimlerde ifade edilen felaket/kıyamet ateşinin ana harlayıcılarından biri olmasının yanı sıra, bilhassa insan-doğa ilişkilerinin çarpıklığı ve tahakküm kurucu yıkıcılığının dolayımıyla artan bir sıklıkla ele alınmaktadır.¹⁶ Nitekim yine Marx’tan mülhem “metabolik yarıma”¹⁷ ile distopik bir kıyamet kavrayışının son(lar) bağlamında değerli bir analiz olduğu da bu bağlamda tekrar anlamlı görülebilmektedir.

Bir Yeni Sentezin İmkânı

Ütopya kavramının iade-i itibarı noktasından başlandığını tekrar vurgulamak gerekmektedir ve eğer kavrama dair böylesi bir iade ve güncelleme olacaksa, bu yeni halin, kavramın kendisine dair olan eleştirileri de içerisinde barındırması elzemdir. Bu yeni, kapsanarak aşılmış, ötesine geçilmiş içerik yapısıyla, kavramın yeniden ortaya çıkmasının gerekliliğine bu ikili süreç ile birlikte işaret edilmiştir. Blochçu bir bakışla bu türden bir ütopya-distopya sentezi mümkün ve gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda, ütopya kavramı belki de her şeyden önce eleştiri ile karakterize edilir ifadesi, kavramın kendisi için de pekala pratik olarak uygulanabilir. Bugün ütopya kavramını yeniden düşünmek, onun tersi/olumsuzlanması olduğu düşünülen, distopya kavramını da eşzamanlı olarak değerlendirmeyi adeta zorunlu kılmaktadır.¹⁸ Ütopya tahayyülü ile distopyanın negatif ufkunun kendini bir nevi dayatması, bu çağın ortaya çıkardığı somut gerçekliklerin bir sonucu olarak oluşmaktadır. Bu iki farklı anlam dünyasını oluşturan kavramlara dair, Bloch’un öngörmesinin oldukça zor olduğu, ancak detaylı bir metin kazısı yapıldığında bizatihi onda da, özellikle *U’*sinin satır aralarında, görülebilecek fikirlerin olduğu meşru bir biçimde gösterilerek iddia edilebilir.

Burada Günter Anders’i bir kez daha “dünyanın sonu” tartışmalarına zamanları aşan bir biçimde öncülük eden metinleriyle anmak gerekmektedir. Bilhassa atom bombasından ve “büyüme/kalkınma fetişizmi”¹⁹ ile karakterize olan ekonomik modelin yıkıcı sonuçlarının çeşitli biçim ve alanlarda yakıcı olarak görülmesinden sonra, insanlığın karşı karşıya kaldığı trajik durumları, umutsuzluğu ve felaketin eşiğinde değil, bizzat ortasında olunduğuna dair keskin uyarıları dikkate değerdir (Anders, 2018a ve 2018b). Mekanik kalkınmacı “büyüme” ifadesi ütopya-distopya başlıkları altında ifade edildiğinde, yeni yeni gelişmekte olan “degrowth” tartışmalarına da anahatlarıyla dahi olsa değinmek gerekmektedir. Toplum ve politika felsefesinin yanı sıra çağdaş eleştirel iktisat tartışmalarında “degrowth” (büyümeme ya da küçülme) kavramının ele alınış tarzları da bu başlığa bir biçimde eklenilebilir ve kuşkusuz ki bu eklenme, alanın ufkunu genişletecektir. Son yıllarda, bilhassa kapitalist model ile iklim krizi arasındaki ilişkinin merkeziliğinden de hareketle, büyüme odaklı bir ekonomik modeli başarı olarak görerek sabitleyen bir bakıştan ziyade, çalışma saatlerini düşüren,

üretim kapasitelerini azaltan bir modelin, gezegenin ve insanlığın geleceği için “toplam fayda” bakımından daha faydalı olacağı “ütopik” olarak tartışılmaktadır. Daha ilginç nokta, özellikle yine iklim krizi bağlamında Dünya Ekonomik Forumu'nun da bu konuyu ele alması ve önemli bir başlık olarak görmesidir: "Degrowth – what's behind the economic theory and why does it matter right now? (Büyümeme/Küçülme–bu ekonomik teörinin arkasında ne var ve niçin şu anda bu önemlidir?) (Bkz. Sonnot 19). Bu rapor, egemen sınıfların ve ultra zenginlerin bu hayati noktayı hiç ötelemeden, yakıcı ve acil bir sorun olarak -kendi perspektifleriyle- “dünyanın sonu” üzerine bir arayış halinde olduklarını göstermektedir.

Problemlerin tespit ve çözüm ihtimallerine ilişkin olarak benzer istikametle yukarıda aktarılan perspektifin devamı mahiyetinde Alex Callinicos Nisan 2023'te yayınlanan *The New Age of Catastrophe (Yeni Felaket Çağı)* kitabında yeni bir felaketler çağına girildiğine, bu felaketlerin iki Dünya Savaşı öncesinde yaşanan dönemlerle çeşitli biçimlerde benzerlikler gösterdiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Callinicos iklim krizinden savaşılar, ekonomik adaletsizliklerden toplumsal huzursuzluklara değin geniş bir skaladaki, artık rutin haline gelmiş olan kriz döngülerine de vurgu yaparak bunların yaratabileceği sosyal mobilizasyonların olasılığına işaret etmektedir (Callinicos, 2023). Başlıkta da kullanılan üçlü kavram setinin dayandığı teorik çerçeve buraya göndermede bulunmaktadır. İstisnai olarak görülen durumların artık adeta norm-al bir şey seviyesine sabitlendiğine, bunun genel-ortalama kavrayışın idrakinde bir kırılma durumuna yol açtığına vurgu yapar. Callinicos'un da çalışmasında başvurduğu kaynak olan Adam Tooze çoklu krizlerle şekillenen kapitalizmin sürekli felaket durumunun dört temel odak üzerinden yükseldiğine işaret eder. Biyolojik, ekonomik, jeopolitik ve politik odak ya da boyutlardır bunlar (Tooze'den aktaran Callinicos, 2023, s. 14-15). Bütün bu tartışmalar, felaket(ler) ile sosyal hareketleri ve Umut-Ütopya-Distopya kavramlarını birlikte düşünebilme bakımından bir ufuk vermektedir. Nitekim felaket, tükeniş veya altıncı kitlesel bir türsel yokoluş (*extinction*) devrine doğru gidildiği bir dönemde bu anılan kavramları harmanlamaya, onlardan hareket ederek yeni bir senteze girişmeye niyetlenmemek, alanın -ve kuşkusuz dünyanın- teorik olarak dışında ve gerisinde kalma riskini barındırır.

Yukarıda ifade edilen, gerek ütopya gerekse de umut kavramlarına dair, içerikleri de güncellenerek girişilecek bir iade-i itibar süreci için, Bloch-Anders arasındaki bazen doğrudan çoğu zaman ise dolaylı olarak oluşan tartışmaların sonuçlarından hareketle bir sentez yapmanın imkânı vardır. Böylesi bir sentez bugün hem ütopya hem de umut kavramlarının içeriğinin yeniden şekillenmesine katkılar sunabilecektir. Anders'in yazım tarzı itibarıyla başka yazar ya da filozoflara referans vermek konusundaki ketumluğu malumdur. Ancak bu ketumluğa rağmen Anders'in Bloch'la bir tartışma içerisinde olduğu anlaşılabilir. Onun analiz ve eleştirileri içerisinde, tıpkı bazılarıyla kişisel bağlantılarının da olduğu, çağdaşları Frankfurt Okulu düşünürleri gibi, bir çıkış ya da toplumsal alana

dair imkânların oldukça sınırlı olduğu da görülebilmektedir. Fakat buna rağmen ihtiyat, temkinlilik ve karşı karşıya kalınan krizlerin, bir felaket-yokoluş durumuna yol açma risklerinin mevcudiyetinin yadsınması da büyük bir yanılgı olacaktır. Bundan ötürüdür ki, Anders'in ortaya koyduğu karamsarlıkla çerçeveli bakış, çeşitli olasılık dahilindeki risklerin farkında olma halinin yansıması olma özelliği itibarıyla, yukarıda ifade edildiği türden yeni bir kavrayışın önemli kaynakları arasında olabilecektir (Anders, 2018). Bu anlamda Bloch ve Anders külliyatları ile simgeleştirilebilecek ütopyacı ve distopyacı toplumsal-politik ufukları, birbirlerine zıt çalışmalar olarak konumlanmaktan ziyade ve öte, birbirlerini karşılıklı olarak besleyen ve böylece, kendi içeriklerini de zenginleştiren çalışmalar olarak alımlamak daha doğru bir yöntemsel yaklaşım olacaktır. Sonuçta Anders'ten mülhem felaket/kıyamet riskini gören, "*Hiroshima ist überall* ("Her yer Hiroşima'dır") ile adeta karakterize olan, buna göre eyleyen ve etik boyutları da değerlendiren yeni türden bir ütopya kavrayışı -elbette umut da- çoklu krizlerin ortasında bir çıkış imkânına işaret edebilecek bir yapıya bürünebilir. Doğrudan kendi cümleleriyle Anders'e göre:

Bugünkü vaziyetin karakteristiği, tekniğin, nükleer tekniğin de tüm politik ve askeri sonuçlarıyla birlikte evrensel hale gelmesi, ayrıcalıkların ortadan kalkması, yani herkesin 'kulüp'te olması, herkesin herkese şantaj yapabileceği ve yapabilirlikleri üzerinden bunu durmaksızın etkili bir şekilde yapmasıdır. Tarihsel felsefe açısından bunun anlamı şudur: Bugün diğer şeylerin yanı sıra, nükleer silah yapma tekniğinin ve bunlarla topyekûn tehdit taktiklerinin var olduğu doğru değildir. Bilakis teknik ve onun yaptığı ürünler ve onlara sahip olmanın getirdiği sürekli şantajın, tarihin gerçekleştirdiği ortam/alan olduğudur doğru olan (1982).²⁰

İlaveten anılan türden bir yeni sentez için karamsarlık ya da kötümserlik gibi etkenlerin de umut ve ütopya ufkunun parçası olabileceği değerlendirilmelidir. İlk bakışta imkânsız ve gerçekçilikten uzak bir düşünsel kombinasyon gibi görülse de gerek Bloch'tan gerekse de Bloch eleştirmeni olarak belirgin biçimde öne çıkan Anders gibi isimlerden beslenerek bu sentezin yapılabilmesinin maddi imkânı vardır. Verili koşulların belirlediği durumlarda kötümserlikle bezeli bir umut ya da karamsar ancak ütopyacı bir düşünüşün de yadsınmaması gereken bir nokta olduğu ifade edilmelidir²¹. Böylesi bir yolla bu yeni sentez ve içerik, kavramlara yönelik eleştirilerden de beslenerek ortaya yeni, eskisini hem içeren hem de onu aşan bir kavram içeriği ortaya koyabilir böylece. Dolayısıyla özellikle ütopya kavramının, "bu ütopya" kalıp ifadesi ile cisimleşen negatif algısını/yapısını tersine çevirmek, Blochçu bir bakış ile birlikte yeni bir sentez ile pozitif bir şekilde kavramı ve onun politik-toplumsal ufkunu kurmak mümkün görünmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere ütopyanın ve ütopya kavramının en merkezi özelliği, verili olana yönelik olarak eleştiridir, var olanın şeylerin ya da yapıların keskin-radikal eleştirisidir. Bloch *Uİ*'sinde bunu, aktarıldığı üzere toplumsal ütopyaların adeta merkezinde duran bir özellik olarak kavrar (2007, s. 600-32). Buna ek olarak özgürlük, yabancılaşmanın aşılması gibi yanlar da genel esasların başlarında gelmektedir: "Özgürlüğün bütün ifşalarında müşterek nokta, iradeye yabancı veya yabancılaştırılmış

olan tarafından belirlenmeme isteğidir. Düzenin müşteriye ise inşa edilmiş olana verilen değerdir, olup bitmişin artık hiçbir duyguya muhtaç olmayışdır" (Bloch, 2007, s. 641). Bu bölümün sonucuna doğru gelirken, Arno Münster Bloch biyografisi çalışmasında, öncelikle Bloch ve 1968 öğrenci eylemleri üzerinden öğrenciler ve Bloch arasındaki ilişkiyi inceler. Sonrasında 1968 Prag sosyal protestoları üzerinden Blochçu "somut ütopya" kavramı ile nasıl bir ilişki kurulabileceğini analiz eder. Böylece Bloch'un kendi çağının toplumsal somut olaylarıyla kurmuş olduğu yakın bağı ve karşılıklı etkileşimi daha iyi görmek mümkün olacaktır kuşkusuz. Münster burada elbette dönemin merkezi figürlerinden olan Rudi Dutschke'yi²² bu denklemin dışında bırakmaz (Münster, 2012, s. 363-65). Bu da ütopya kavramının uzunca bir süredir çeşitli nedenlerle yitirdiği itibarını tekrar güçlü bir biçimde kazanarak toplumsal alana girişinin belki de sembolik anlarından biri olarak okunabilir. Denilebilir ki, Blochçu bir ütopya-umut kavrayışı 1968 toplumsal hareketleri üzerinden güncellenerek toplumsal-politik-felsefi alana bir kez daha girebilmiştir. '68 hareketlerinin en temel sloganlarından olan "*l'imagination au pouvoir*" (Hayal gücü iktidara) Blochçu bakışla bu doğrultuda kesişmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada ilk olarak Bloch'un, çoğu zaman birbirlerinin yerine ikame edilmesi de mümkün kavram ve kavrayışlar olan, umut ve ütopya kavramlarına odaklanılmıştır. Özellikle Bloch'un *Umut İlkesi* eserinde ortaya konulan felsefi tahayyül politika ve toplum felsefesi perspektifiyle ele alınarak, Bloch'a özgü olan noktalar öne çıkarılmıştır. Böylece Bloch'un her iki kavramı da politika ve toplum felsefesinin ana kavramları arasına sokma gayretine ilişkin nedenler gösterilmiştir. Devamında ise Bloch'un ortaya koyduğu fikir ile tartışma içerisinde olan Anders'in fikirleri, ilk bakışta alımlandığının aksi bir yönde, Bloch'la bir karşıtlık ilişkisinden ziyade, olası bir yeni sentez ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir. Böylece bu girişimin, yani karamsar bir distopya kavrayışı ile iyimser bir umut-ütopya kavrayışlarının, verili dünyanın ilişkileri bağlamında sentezinin gerçekçi ve mümkün bir yol olabileceğine vurgu yapılmıştır. Farklı boyutları olan çoklu krizler ile karakterize olan bir dünyanın içerisinde bunun yeni bir ufuk ortaya koyabileceği de gösterilmeye gayret edilmiştir. Bloch'un hem dostu hem de hemdertlisi olarak Benjamin kendine has üslubuyla bu bağlamda şöyle bir vurguya işaret etmektedir:

Her çağda yapılması gereken, geleneği, onu alt etmek üzere olan konformizmin elinden bir kez daha kurtarmak için çaba harcamaktır. Çünkü Mesih, yalnız kurtarıcı olarak gelmez; şeytanı alt eden sıfatını da taşır. Geçmişteki umut kıvılcımını körükleyerek tutuşturma yeteneği, yalnızca geçmişi özümsemiş tarihçide bulunabilir; düşman galip geldiğinde, ölümler bile kendilerini bu düşmandan kurtaramayacaklardır. Ve bu düşman daha zafer kazanmayı sürdürmektedir (Benjamin, 1991, s. 40).

Bloch'ta ve Blochçu bir bakışla bakıldığında bu ifadeler anlamını daha iyi bulmaktadır. Tarihin bizatihi kendisinin, felaketler ve radikal sonlar dolayısıyla bir çeşit ilerleme olarak da okunabileceğini bu kavrayış göstermektedir.

Immanuel Kant'ın (2012) "Dünya Yurttaşlığı Amacıyla Evrensel Bir Tarih Fikri" ("Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht") başlıklı makalesinde kullandığı, "Aus so krummen Holz, als woraus der Mensch gemacht ist, kann kein ganz Gerades gezimmert werden" (İnsanın yapıldığı [bu] eğri odun ile, tamamen düzgün bir marangozluk yapılamaz)"²³ türden, adeta yapısal bir belirlenim etrafında şekillenerek nihai formunu bulan tonda bir karamsarlık, Bloch'un ütopya kavrayışına kuşkusuz ki hayli uzaktır. Belirli bir düzeyde "spekülasyon" yapma riskini kabul ederek denilebilir ki, Bloch eğer Kant'ın bu cümlelerini kendi kurmuş olsa, cümledeki mantıksallığı tamamen tersine çevirerek şöyle derdi: İnsanın yapıldığı bu eğri odundan hiçbir zaman düzgün bir marangozluk yapılamayacağını söylemek anti-ütopik olurdu. Bloch'un ütopya kavrayışını sonlandırırken girilen spekülasyon ile bu yazıyı sonlandırmak mümkündür. Blochçu bir çıkarımla eğri odunların hiçbir zaman ve hiçbir koşul altında, bir an/gün "düzgün" odun olamayacağını söylemek, imkân dahilinde değildir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Ziya Dinçsoy, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | Ziya Dinçsoy has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale Ziya Dinçsoy tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the Ziya Dinçsoy alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Ziya Dinçsoy tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the Ziya Dinçsoy.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Ziya Dinçsoy, makalenin tüm süreçlerinde ViraVerita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ViraVerita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın ViraVerita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | Ziya Dinçsoy declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of ViraVerita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that ViraVerita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than ViraVerita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Anders, G. (1982). *Hiroshima ist überall*. (1. Baskı). Verlag C.H.
- Anders, G. (1984). *Die Antiquiertheit des Menschen Bd. I: Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*. (4. Baskı) C.H.Beck Paperback (Özgün eser basım 1956).
- Anders, G. (2018a). *İnsanın Eskimişliği cilt 1*. (1.Baskı). (Çev: Herdem Belen – Hüseyin Ertürk), İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1956).
- Anders, G. (2018b). *İnsanın Eskimişliği cilt 2*. (1. Baskı). (Çev: Herdem Belen – Hüseyin Ertürk), İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1980).
- Angus, I. (2020). "Metabolik Yarılmanın Yeniden Keşfi ve Gecikmeli Takdiri". *Enternasyonal Sosyalizm Dergisi*, (7), 63-71..
- Benjamin, W. (1991), *Gesammelte Schriften I*. (1.Baskı). Rolf Tiedemann und Hermann Schweppenhäuser (Ed.). Suhrkamp Verlag.
- Benlisoy, F. (2021). *Kapitalist Kiyamet – Sermaye mi Dünya mı?*. (1.Baskı). Habitus Kitap.
- Bensaïd, D. (2016). "Utopia and Messianism: Bloch, Benjamin and the Sense of the Virtual", *Historical Materialism* 24.4 (2016) pp.36–50. Brill Publishers.
- Bloch, E. (1964). *Tübingen Einleitung*. (1.Baskı). Suhrkamp Verlag
- Bloch, E. (1968). *Über Karl Marx*. (1.Baskı). Suhrkamp Verlag
- Bloch, E. (1971). *Geist der Utopie*. (3.baskı) Suhrkamp Verlag. (Özgün eser basım 1918).
- Bloch, E. (1973). *Widerstand und Friede*. (1.Baskı). Suhrkamp Verlag.
- Bloch, E. (1975). *Gespräche mit Ernst Bloch*. (Hrsg. von Rainer Traub u. Harald Wieser). (1.Baskı). Suhrkamp Verlag.
- Bloch, E. (1979a). *Das Prinzip Hoffnung bnd 1*. (4. Baskı). Suhrkamp Verlag. (Özgün eser basım 1954-55).
- Bloch, E. (1979b). *Das Prinzip Hoffnung bnd 2*. (3. Baskı). Suhrkamp Verlag. (Özgün eser basım 1954-55).
- Bloch, E. (1979c). *Das Prinzip Hoffnung bnd 3*. (3.Baskı). Suhrkamp Verlag- (Özgün eser basım 1959).
- Bloch, E. (2007). *Umut İlkesi cilt 1* (1.Baskı). (Tanıl Bora, Çev.). İletişim Yayınları- (Özgün eser basım 1954-55).
- Bloch, E. (2012). *Umut İlkesi cilt 2* (1.Baskı). (Tanıl Bora, Çev.). İletişim Yayınları- (Özgün eser basım 1959).

- Bloch, E. (2013). *Hristiyanlıktaki Ateizm* (1.Baskı). (Veysel Atayman, Çev.). Ayrıntı Yayınları (Özgün eser basım 1968).
- Bloch, E. (2014). *Ernst Bloch'la Söyleşiler*, M.Löwy, A.Münster, T.Adorno. (1.Baskı). U.Aydın (Ed.). Habitus Kitap.
- Callinicos, A. (2014). The multiple crises of imperialism. *International Socialism*, 144, 10-24. <https://isi.org.uk/the-multiple-crises-of-imperialism/> adresinden 12 Aralık 2024 tarihinde alınmıştır.
- Callinicos, A. (2023). *The New Age of Catastrophe* (1. Baskı). Polity.
- Eagleton, T. (2017). *İyimser Olmayan Umut* (1. Baskı). (Emine Ayhan, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Özgün eser basım 2015)
- Heinrich, M. (2017). *Kapital'e Giriş* (1. Baskı). (Koray R. Yılmaz, Çev.). Yordam Kitap. (Özgün eser basım 2004)
- Hesse, H. (2022). *Öldürmeyeceksin* (1. Baskı). (Kamuran Şipal, Çev.). YKY.
- Kant, I. (2012). Tarih Felsefesi Seçme Metinler, (1. Baskı). G. Ateşoğlu (Ed.). Doğu Batı Yayınları.
- Marx, K. (1962). *Das Kapital, MEW. Bnd23*. (5. Baskı) Dietz Verlag (Özgün eser basım 1867).
- Münster, A. (2012). *Ernst Bloch – Eine politische Biographie*. (1. Baskı). CEP Europäische Verlagsanstalt.
- Vidal, F. (2012). "Hoffnung", in: Beat Dietschy, Doris Zeilinger, Rainer E. Zimmermann, Hg.: *Bloch-Wörterbuch. Leitbegriffe der Philosophie Ernst Blochs*, (1. Baskı). s. 189-212. Walter de Gruyter.
- Zudeick, P. (2012). "Utopie", in: Beat Dietschy, Doris Zeilinger, Rainer E. Zimmermann, Hg.: *Bloch-Wörterbuch. Leitbegriffe der Philosophie Ernst Blochs*, (1. Baskı). s. 633-664. Walter de Gruyter.

*Çalışmanın oluşum-yayınlanma sürecindeki büyük katkılarından ötürü, derginin bu sayısının ilgili editörleri Sinem Şahin Yeşil'e ve Ahmet Emin Bülbül'e teşekkürlerimi sunuyorum.

¹1975 orijinal Almanca metne, 2014 ise Almancadan yapılmamış olan Türkçe çevirisine işaret eder. 2014 tarihli bu üçüncü dilden çevirinin çevirisi şeklinde oluşan aktarımın oldukça bariz bir şekilde bazı kavramların kaybolmasına ve kavramsal tercih farklılaşmalarına yol açtığı da görülebilmektedir. Nitekim editör ve çevirmen metnin İngilizce ve Fransızca üzerinden aktarıldığını takdim paragrafında ifade etmektedirler.

²Burada 'somut' kavramı göz önünde olan, gözün menzili içerisinde olan şeyler anlamına da gelmektedir kuşkusuz. Bu bağlam bilgisi ile birlikte alternatif kavramsallaştırmalar da düşünülebilir.

³Burada aktarılan (çevirinin) çeviri[sin]de kaybolan bir ifade vardır. Deyişin orijinali "Es gibt keinen Tanz vor dem Essen." dir (1975, s.74). Yani tam literal bir çeviriyle "Yemekten önce dans olmaz"dır. Ancak deyişin bir deyişle karşılığı bulmak icap ederse -ki bu örnekte tam olarak mümkündür bu-, biraz argo dolu olması pahasına "Aç ayı oynamaz" daha uygun bir karşılık olmaktadır.

⁴Bu ifadeler de Bloch'un direkt nüfuz edilmesi güç, kapalı yapıdaki ifadelerinden bir örnektir sadece bu da. Metafor ya da dolayım olarak alınabileceği gibi olduğu gibi kalarak bir kastı olması da kuvvetle muhtemeldir.

⁵"Messianic reason is connected to a prophetic tradition rather than to a utopian tradition. Secularised utopia, hope is not always exempt from ambiguity. It is enough to recall that for Spinoza, hope, more than fear, produced submission. From the sole fact of its announcement, prophecy can neutralise its own threats by modifying the future. The present of discourse dominates the conditional of the prediction." (Bensaid, 2016, s.48).

⁶"Wo Gefahr ist, wächst das Rettende auch", sondern ebenso die Umkehrung: Wo Rettung ist, wächst auch die Gefahr." (Bloch, 1973, s.29).

⁷Anders adeta Bloch ile dalga geçmektedir: "Deren letzter Vertreter war der professionelle Hoffer Ernst Bloch gewesen, der sich durch kein Auschwitz und kein Hiroshima einschüchtern oder enttäuschen ließ." / "Onların son temsilcisi, Auschwitz ya da Hiroşima'dan korkmayan ya da hayal kırıklığına uğramayan profesyonel umucu Ernst Bloch'tu." (1982).

⁸Alex Callinicos 2014 tarihli 'The multiple crises of imperialism/Emperyalizmin çoklu krizi' makalesinde bu ifade ile neleri kastetmekte olduğunu gösterir. Callinicos'a göre 'klasik' emperyalist güç odağı olan 'Batı' ile ona alternatif olarak zuhur eden diğer bir güç odağı ya da odakları arasındaki gerilim yeni çatışmalara gebe. Nitekim makalenin yayınlanmasından bu yana geçen zamanda bu öngörülerin bazen direkt bazen ise çeşitli vekalet savaşları/çatışmaları üzerinden somutlaştığı da görülebilir. Nitekim Callinicos'a göre: "Bu karmaşıklık kavramak akademik bir çalışma değildir. Eğer Amerika'nın rakiplerine "ilerici" bir rol versek, sınıf mücadelesinin ipini kaybederiz. [Bu kaybetme durumunun bakışına göre] Dünyadaki temel çelişki/düşmanlık sınıflar arasında değil, devletler arasında oluyordur. Ancak, gerçek çıkar çatışmalarının ötesinde, tüm önde gelen kapitalist devletler, ücretli emeğin sömürülmesi konusuna olan ortak bağımlılıkları konusunda birleşiyorlar. Lenin ve Luxemburg'un 1914'te çok iyi anladığı gibi, emperyalist sistemin eleştirisi, işçileri sermayeye karşı birleştirmenin temel bir siyasi aracıdır (Callinicos, 2014).

⁹Bu noktaya, yani ütopya odaklı bir eleştirel perspektif ve ufuktan distopyaya yaslanan bir eleştirel perspektife doğru geçiş de önce edebiyatın eleştirel bir giriş yaptığı ifade edilebilir. Öyle ki, bu şemsiye altına alınabilecek yazarların, ütopyaların eleştirisi olarak çok çeşitli gönderim ve içerikleriyle eserler ortaya koydukları, metinleriyle bu alana yön verici oldukları görülmektedir. Örneğin Zamyatin'in *Biz*'i, Orwell'in *1984*'ü, (elbette *Hayvan Çiftliği* de) ve daha geç bir dönemde LeGuin'in *Mülksüzler*'i bu bağlamda temel metinlerdir. Bu edebi çalışmaların sonrasında gelen yalnızca edebi değil teorik distopya çalışmalarına ufuk kattıkları da bir gerçektir. Alana, yani ütopya, distopya tartışma ve literatürüne dair genel bir çerçeve değerlendirme için bkz.: Distopya, kıyamet, kapitalizm - Bülent Somay, <https://www.youtube.com/watch?v=PEbzBlvHaJQ> adresinden 14 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

¹⁰"It's easier to imagine the end of the world than the end of capitalism" (Dünyanın sonunu hayal etmek kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolaydır) cümlesi Zizek tarafından kullanılmasının ardından yaygınlaşmıştır, ancak esas itibarıyla bu ifadenin Jameson'a ait olduğu bilinmektedir.

<https://superflux.in/index.php/work/its-easier-to-imagine-the-end-of-capitalism-than-the-end-of-the-world/#> adresinden 28 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.

¹¹ “A map of the world that does not include Utopia is not worth even glancing at ...”. Wilde bu cümleyi, Türkçeye “Sosyalizm ve İnsan Ruhı” olarak aktarılan, “The Soul of Man under Socialism” (Sosyalizm altında insan ruhu) başlıklı, 1891 tarihli çalışmasında ifade eder. <https://www.marxists.org/reference/archive/wilde-oscar/soul-man/> (adresinden 17 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır) Bu kısa alıntıyı Bloch’un, Horst Krüger ile yaptığı Eksik Bir Şeyler [Var] röportajın kapanış cümlesi yapacak kadar öne çıkararak önemsendiği de görülmektedir (2014, s.85 / 1975, s. 76).

¹²En ‘basiti’nden dünyadaki toplam servetin dağılımının grafiği bile yaşanılanın distopik olarak adlandırılmasına yeterlidir. Örneğin 2023 tarihli bir OXFAM raporuna göre en zengin yüzde 1’lik kesim, 2020’den bu yana yaratılan 42 trilyon dolar değerindeki tüm yeni servetin neredeyse üçte ikisini ele geçirmiş durumdadır. Bu, dünya nüfusunun en alttaki yüzde 99’unun neredeyse iki katı kadar bir paraya denk geliyor. Geçtiğimiz on yılda ise en zengin yüzde 1’lik kesim, oluşturulan yeni servetin yaklaşık yarısını ele geçirmiştir. Tablo bir hayli distopik görünmekte, ancak eleştiri bu durumda bile “ütopyik” olarak etiketlenebilmektedir. <https://www.oxfam.org/en/press-releases/richest-1-bag-nearly-twice-much-wealth-rest-world-put-together-over-past-two-years> adresinden 22 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

¹³Hegel’in meşhur-malum Aufhebung/aufheben (aşmak, kapsamak, kapsayarak aşmak) kavramından beslendiği görünebilir olan “Denken heißt überschreiten” cümlesi de Bloch’la özdeşleşen klasik cümlelerden biridir: Düşünmek, onu aşmak demektir, anlamına gelmektedir. Blochların (Ernst-Karola) Tübingen şehrinin biraz dışında, yemyeşil bir mezarlık bölgesindeki mezarlarının taşlarında da, bu cümle y/kazılıdır, nakşedilmiştir.

¹⁴Bu kronolojinin bir hayli dışına çıkan bir kurucu eserin Zamyatin’in 1920 tarihli *Biz* kitabı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ütopya geleneğinin tam karşıtı bir şekilde işleyen distopik eserler türünün bilinen en eski, muhtemeldir ki ilk örneklerindendir bu eser.

¹⁵“Vampir” kavramı edebiyat ve sinema ile olan sıkı bağları nedeniyle tekrar görece yaygınlaşmıştır. Bu ilgili bağlam içerisinde de Marx’ın *Kapital*1’de verdiği bir hayli bilinen sermaye tanımı üzerinden sıklıkla aktarılmaktadır: “Das Kapital ist verstorbne Arbeit, die sich nur vampyrmäßig belebt durch Einsaugung lebendiger Arbeit und um so mehr lebt, je mehr sie davon einsaugt.” (Sermaye, vampirvari bir şekilde yalnızca canlı emeği emerek/içine çekerek hayatta kalan ve ne kadar canlı emek emerse o kadar çok yaşayan, ölü emektir.) (Marx, 1962, s. 247).

¹⁶Foti Benlisoy 2021 tarihli *Kapitalist Kıyamet-Sermaye mi Dünya mı?* kitabında sinemadaki uyarlamalar da dahil olmak üzere, çeşitli kıyamet tahayyüllerini ortaya koymakta, iklim krizi üzerinden de bunu kapitalizmin yarattığı ‘metabolizmik yarılma’ya işaret etmektedir. Alex Callinicos ise 2023 tarihli *The New Age of Catastrophe* (Yeni Felaket Çağı) başlıklı kitabında, 2014 yılındaki Emperyalizmin Çoklu Krizi makalesindeki argümanlarını geliştirerek, iklim de başta olmak üzere emperyalizm, savaş, yeniden yükselmekte olan popülist-ırkçı gruplar vb. temalardan hareketle bir felaket çağında olunduğunu ve buradan olası çıkış ihtimallerini detaylı ve sistematik olarak tartışmaktadır.

¹⁷Ian Angus “Metabolik Yarılmanın Yeniden Keşfi ve Gecikmeli Takdiri” başlıklı makalesinde, Weston’dan uzun bir alıntı yaparak bu kavramsallaştırma ile Marx’ın sisteminde neyin kastedilmekte olduğunu açıklamaktadır: “Metabolik yarılma... İnsanların oynadığı rol de dahil olmak üzere, bütünlüklü bir ekolojik sistemin metabolizmasındaki parçalanmayı ifade eder. Sermaye birikimi mantığının, doğanın yeniden üretim sürecine nasıl zarar verdiği etrafında şekillenen bu kavram, kapitalizmin neden olduğu çevresel bozulmayı, ekolojik sürdürülebilirliği nasıl sekteye uğrattığını ve dolayısıyla doğanın temel işleyişine engel olduğunu imler. Yerküre metabolizmasını ‘maliyet ve kazanç’ dengesini yitirme yönünde zorlayan kapitalist dünya düzenini büyük bir ustalıkla resmeder.” (Akt. Angus, 2020, s. 65)

¹⁸İklim krizi kaynaklı olarak ortaya çıkan durum ve görüntüler daha önce hayal bile edilemeyen anların kitlesel olarak yaşanmasına sebebiyet vermekte, İspanyol Gribi denen dönem sonrasında (1918) karşı karşıya kalınan pandemi koşulları da distopyayı ve distopik olanı daha canlı bir biçimde görünür kılmaktadır. *Dystopia: A Natural History* (Distopya: Bir Doğal Tarih) başlıklı kitabında Gregory Claeys (2016) distopya kavramının teori ve tarihini ortaya koymakta ve özellikle de edebi eserleri üzerinden daha yoğun bir biçimde gelişen örneklerini, bunun

dünyada genel bir eğilim olarak otoriter/totaliter rejimler ile olan bağlarını da sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır (2016).

¹⁹Büyümeme ya da küçülme alanına dair genel tanımlar ve ana argümanlar için, bkz. <https://www.bbc.com/worklife/article/20190718-degrowth> (adresinden 31 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır. "Küçülme": Yeni Bir Tahayyül başlıklı bir sunumda hem alan hem de tartışmalar etrafı bir biçimde alanı yetkin bir biçimde takip eden araştırmacılar tarafından aktarılmaktadır: <https://www.youtube.com/watch?v=1uzXs-AznmY> adresinden 31 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır. Forum'un yapmış olduğu raporlama ve tartışmaya şuradan erişmek mümkün: <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/what-is-degrowth-economics-climate-change/> adresinden 31 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

²⁰Anders "Her Yer Hiroşima"dır başlığıyla derlenen mektup ve yazılarında dönemin artık nükleer bomba tehditleriyle şekillenen bir dönem olduğuna işaret eder: "...das Charakteristikum der heutigen Situation besteht nun darin, daß die Technik, also auch die Atomartechnik, mit allen ihren politischen und militärischen Konsequenzen, universell geworden, daß die Exklusivität aufgehoben ist, daß alle im 'Klub' sind, alle alle erpressen können und dies durch ihr Können effektiv auch pausenlos tun. Geschichtsphilosophisch bedeutet das: Wahr ist nicht, daß es heute unter anderem auch die Technik der Erzeugung von Atomwaffen und die Taktik der Totaldrohung mit diesen gebe; wahr ist umgekehrt, daß diese Technik, und die durch diese erzeugten Produkte und die durch deren bloßes Haben ausgeübte kontinuierliche Erpressung, das Medium ist, in dem die Geschichte sich abspielt." (Anders, 1982, s. V).

²¹İfade edilen türden bir bakışın Terry Eagleton'un (2017) *İyimser Olmayan Umut* kitabında savunulan ana bakış olduğu da belirtilmelidir.

²²1960'lardan itibaren Almanya -önce Doğu sonra Batı- radikal sosyal bilimler çevrelerinde sivrilerek öne çıkan, suikaste uğrayan, sağ kurtulan ve eleştirel çalışmalarına sağlık koşulları el verdiği ölçüde devam eden aktivist-akademisyen Dutschke, 1968 protestoları sürecinde de merkezi bir konumdadır. Dutschke ile Bloch arasındaki yakın ilişki ise malumdur. Öyle ki Bloch ile Dutschke ve onun çocuklarıyla olan fotoğraf artık bir dönem klasiği olarak hafızalara kazınmıştır. Ayrıca bu ilişkiye odaklanan Miermeister'in ikili-biyografi eseri yakınlaşılan ve zaman zaman uzaklaşılan konuları sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır (1996).

²³"İnsanın yapıldığı odun gibi eğri büğrü bir odundan, tamamen düz bir ağaç/odun çıkarılamaz." çevirisi daha iyi görünmektedir.